

ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКУ І СТІЙКІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Запропоновано дослідження взаємозв'язку діагностики функціонування економічних систем з урахуванням факторів ризику і стійкості їх розвитку. Розглянуто підходи до кількісного та якісного оцінювання економічного ризику. Акцентовано на особливостях їх застосування щодо оцінки діяльності підприємств у нестабільному ринковому середовищі. Виділено проблеми стійкості та стабільності та їх зв'язок з рівнем ризику об'єкта дослідження. Виділено три напрями і чотири рівні діагностики ризику сучасних економічних систем. Запропоновано методологічні основи оцінювання ризику у функціонуванні економічних систем через стійкість розвитку.

Ключові слова: ризик, оцінювання, стійкість, розвиток.

V. V. LUKYANOVA

Khmelnytsky National University

EVALUATION OF RISK AND FIRMNESS OF ECONOMIC SYSTEM

Abstract – Research of intercommunication of diagnostics of functioning of the economic systems is offered taking into account the factors of risk and firmness of their development. The basis of the process of diagnosing the risk of the enterprise as an economic system (meso and micro levels) were asked to put a statistical evaluation method with appropriate modifications within the condition of the company on sustainability and acceptability of exposure (sensitivity to change), followed by focus on development activities improvement (recovery) state of the enterprise in Term unstable market environment. Approaches are considered to the quantitative and high-quality evaluation economic risk. It is accented on the features of their application in relation to the estimation of activity of enterprises in an unstable market environment. The problems of firmness and stability and their connection are selected with the level of risk of research object. It is selected three directions and four levels of diagnostics of risk of the modern economic systems. Methodological bases of evaluation of risk are offered in functioning of the economic systems through firmness of development.

Key words: risk, evaluation, firmness, development.

Більшість сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців розглядають дві групи методів оцінки економічного ризику: кількісні, чи об'єктивні (математичні, статистичні та імовірнісні, аналітичні) та якісні, чи суб'єктивні (моделювання, оптимізація і теорія гри, методи стохастичного програмування, аналогів) [3, с. 155; 2, с. 97; 3, с. 59; 4, с. 13–17]. Інші подають перелік методів лише в загальному вигляді і розглядають окремі з них: статистичний, експертний, розрахунково-аналітичний [5, с. 31–35; 6, с. 317].

Кількісні методи передбачають оцінку ризику в абсолютному і відносному вираженні. В абсолютному вираженні ризик вимірюють іменованими величинами – частотою чи розмірами можливих збитків у грошовому еквіваленті. У відносному вираженні ризик вимірюють різними безрозмірними показниками, що є відношенням двох чи декількох іменованих величин. Для практичного застосування рекомендують використовувати кілька видів оцінки ризикованої ситуації з вибором найбільш прийняттого варіанту. Більшість методів оцінки ризику можна об'єднати у чотири групи:

1) експертні – дають змогу визначити рівень ризику у тому випадку, коли на підприємстві відсутні необхідні інформаційні данні для здійснення розрахунків або порівняння. Вони базуються на опитуванні кваліфікованих спеціалістів з наступною статистико-математичною обробкою результатів цього опитування;

2) економіко-статистичні – дозволяють одержати найбільш точну кількісну величину рівня ризику, можуть застосовуватись лише за наявності достатньо великого обсягу статистичної інформації. Наприклад, передбачається розрахунок середньоквадратичного відхилення, коефіцієнта варіації, β -коефіцієнта;

3) розрахунково-аналітичні – дозволяють одержати відносно точне кількісне вираження рівня ризику, базуються на внутрішній інформаційній базі самого підприємства (в основному застосовуються при оцінці ризику неплатоспроможності і ризику зниження фінансової стійкості);

4) аналогові – дозволяють оцінити рівень ризику по окремих операціях на основі порівняння з аналогічними, вже багаторазово здійсненими операціями. При цьому для порівняння може використовуватись як власний, так і зовнішній досвід здійснення таких операцій.

Порівняльний аналіз основних методів кількісного аналізу ризику досліджено у С.М. Клименко та О.С. Дуброва [7, с. 209–216] та багатьох дисертаційних роботах за останні роки.

Для об'єктів, що функціонують в нестабільному ринковому середовищі, реалістична концепція діагностики ризику в принципі не може базуватись на класичних принципах статичної імовірності, які передбачають можливості необмеженого повторення одних і тих же подій в одних і тих же вихідних умовах. У зв'язку з цим для вимірювання ризику в діяльності економічних суб'єктів (підприємства, регіону країни) повинен бути використаний особливий інструментарій вимірювання – спеціальні шкали, показники, алгоритми.

Одночасно звужується сфера використання найпростіших лінійних показників, таких як математичне очікування, оскільки за умов стрибкоподібних змін середовища залежності, які більш або менш адекватно відображають реальність, рідко задовольняють найпростіші співвідношення, покладені за основу у лінійних

моделях, побудованих на оцінці комплексу показників ефективності. Нестабільною стає не тільки форма певної залежності, але й склад факторів, що впливають на дане явище чи процес, стан діяльності. Особливо це стосується факторів ризику в нестабільній ринковій економіці.

Г.Б. Клейнер, В.Л. Тамбовцев, Р.М. Качалов [8, с. 200] наводять наступні відмінності сучасного підходу до оцінки ризику діяльності підприємства: відмова від апріорних пропозицій про стохастичність (випадковість) досліджуваних процесів і величин; використання поняття ризик, лише в тому разі, коли його результат є значущим для суб'єкта (оцінка ризику є суб'єктивною категорією).

Науковці, які безпосередньо займаються управлінням ризиком відмічають, що якісні методи повинні виконувати тільки допоміжну, доповнювальну функцію. Тому постійно триває пошук відносно простих і одночасно достовірних кількісних методів діагностики ризику.

Залежно від способу досягнення мети можна виділити два види цілей і відповідних їм критеріїв оцінки: якісні та кількісні. Критерій оцінки якісних цілей може набувати тільки двох значення: 0 – мета не досягнута (отримані результати не приводять до досягнення мети); 1 – мета досягнута (результати сприяють досягненню мети). Досить часто критерії оцінки якісних цілей задаються не лише крайніми результатами, а й імовірністю досягнення мети за наявного стану об'єкту. Такі види цілей більш характерні для одномоментних, статичних подій і рідко зустрічаються в економічних системах, на відміну від технічних (наприклад: виграв чи ні команди у спортивному матчі, прийом чи відмова працівнику на роботу тощо).

Для економічних, соціальних систем (до яких відноситься і підприємство) характерний другий вид цілей – кількісні. Вони полягають у прагненні збільшити (або зменшити) значення певної величини, залежність якої від фазових координат (фазова координата – точка відрахунку найкращого, найгіршого чи середнього значення показника і відповідно стану системи; як правило, використовуються значення 0, 1, 10, 100 та ін.). Прагнення до збільшення (або зменшення) критерію оцінки у побудованій моделі повністю замінює мету і відповідно менеджер працює лише з критерієм.

Можливість виділити єдиний критерій оцінки навіть окремої події чи операції виникає лише зрідка. Щодо системи, то вона характеризується певним складом своїх елементів (підсистемами, взаємозв'язками між ними, підпорядкованістю і взаємним проникненням тощо) і відповідно великим комплексом факторів, що формують її стан в певний момент часу і надалі впливають на позитивні чи негативні (з точки зору суб'єкта) зміни.

Відповідно до класичної теорії ризику основною задачею є його мінімізація, хоча цього постулату і сьогодні цього дотримуються деякі науковці: "...система управління ризиком являє собою сукупність взаємозв'язаних і взаємозалежних елементів, кінцевою метою існування яких є мінімізація ризиків" [9, с. 11]. Однак більшість сучасних авторів додержуються дещо іншої точки зору. Вони вважають, що основним є оптимізація рівня ризику (відповідно величини доходу) або доведення його величини до певної (допустимої) межі. Наприклад, В.М. Гранатуров відмічає: "основна задача підприємця – знайти варіант дій, який забезпечував би оптимальне співвідношення ризику і доходу" [10, с. 34]. Е. Смирнова, уточнюючи мету управління ризиком на підприємстві визначає її як "утримання рівня ризику в допустимих для даного підприємства межах" [11, с. 21].

На основі сучасних розробок теорії ризику ми пропонуємо виділити дві цілі управління ризиками підприємства. Перша (стратегічна) мета полягає у забезпеченні (збереженні) стійкого розвитку підприємства. Стан функціонування підприємства, зорієнтований лише на мінімізацію ризиків, забезпечує стійкість функціонування об'єкта у поточний момент часу, але призводить до погіршення цього стану у майбутньому через відставання у технічному, технологічному, організаційному та інших аспектах, внаслідок ризику невикористаних можливостей тощо. Стійкий розвиток передбачає наявність сталої тенденції до покращення критеріальних показників діяльності.

Друга (поточна) мета передбачає утримання величини ризику у допустимих для підприємства межах (границях). Границі ризику мають об'єктивно-суб'єктивний характер, визначаються багатьма чинниками і можуть бути таких видів: юридичні, обмежуючі рішення конкретного підприємства, строки операцій (подій).

Юридичними границями обмежена діяльність кожного підприємства: закони України, постанови Верховної Ради, укази президента, рішення вищестоящих органів влади (міністерства, регіональні управління тощо) встановлюють правила функціонування підприємства, багато з яких обмежують виникнення ризикових ситуацій або величину їх наслідків (екологічні нормативи, правила протипожежної безпеки, особливі умови для небезпечних або шкідливих виробництв, розміщення резервних фондів банків в НБУ тощо). Ці границі законодавчо закріплені, ігнорування або недотримання їх призводить до карної чи адміністративної відповідальності. Границі ризику також встановлюють рішення самого підприємства, які обмежують ті чи інші сторони (сфери) його діяльності: лімітування по величині і термінах кредитів у банківських установах, мінімальна величина резервного фонду підприємства тощо).

Всі ризики обмежені термінами здійснення подій, які розтягуються іноді на дуже великий період часу з різних причин (порушення в системі розрахунків, неправильне оформлення документів, безвідповідальність контрагентів, форс-мажорні обставини). Розподіл ризику в часі є важливим чинником границі ризику в умовах ринкової економіки. Більшість подій підвладні минулому і поточному ризику (в окремих випадках – майбутньому), необхідно врахувати, що будь-який ризик зростає з часом: чим триваліший час перебігу подій, тим вищий ризик.

Сучасне підприємство є відкритою системою, внутрішня стабільність якого багато в чому залежить від умов, особливостей і тенденцій розвитку зовнішнього середовища. Тому особливо важливим є дослідження

проблеми стабільності, стійкості функціонування підприємства, що є своєрідним індикаторами ефективності адаптаційних механізмів в умовах невизначеності зовнішнього середовища, а отже, подолання ризиків.

У роботах вітчизняних і зарубіжних авторів з менеджменту розглядаються різні підходи до аналізу і оцінки стійкості підприємств. Наприклад, в межах теорії економічного ризику (А. Маршалл, 20–30 роки ХХ ст.) було встановлено, що підприємства, які працюють в умовах невизначеності, повинні керуватися в своїй діяльності двома критеріями: розмірами очікуваного прибутку і величиною його можливих коливань. За цієї теорією стабільний прибуток має більшу корисність, ніж прибуток того ж очікуваного розміру, але із значними коливаннями його рівня.

Математична теорія стійкості, в межах якої досліджувалися і формалізувалися такі поняття як стійкість, положення рівноваги, стабілізація системи, стійкість функціонування до збурень на вході, стійкість по відношенню до імпульсних дій і т.ін., у вітчизняній науці інтенсивно розроблялася з середини 50-х років ХХ ст.

Проблемою стійкості займалися видатні математики й механіки: А.М. Ляпунов, Ж. Ла-Салль, И.Г. Малкин, А. Пуанкаре, Л. Цезари, Лагранж, І.Е. Жуковский, В.В. Румянцев та ін. Як вихідне поняттям стійкості стосовно стану рівноваги динамічної системи можна використати визначення А.М. Ляпунова. Відповідно до його концепції, рівноважний стан буде стійким, якщо для будь-якої заданої області допустимих відхилень від стану рівноваги (область ϵ) можна вказати таку область δ (що включає стан рівноваги), при цьому траєкторія будь-якого руху, що почалась в області δ , ніколи не досягне границі області ϵ [12].

У 90-ті роки ХХ ст. значна увага вчених була звернена до екологічної та соціальної складових стійкості (сталості) середовища функціонування. Дослідження ґрунтувалися на виявленні внутрішніх причин екологічних конфліктів та їх усуненні шляхом застосування важелів економічного впливу на поведінку природокористувачів.

За переконанням С.І. Дорогунцова, сталий розвиток асоціюється з “докорінною зміною функцій виробництва стосовно природного середовища” [13, с. 11]. Б.М. Данилишин трактує сталий розвиток як “систему відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення” [14, с. 10].

Стосовно діагностики діяльності підприємства поняття стійкості може бути використане для характеристики стабільності його положення в умовах нестабільного ринкового середовища. Можна виділити два напрями оцінки стійкості: стійкість середовища і стійкість підприємства (об’єкта). Стійкість підприємства – це такий стан матеріально-речовинної і вартісної структури виробництва і реалізації продукції, така її динаміка, за якої забезпечується стабільно високий результат функціонування підприємства. У основі досягнення стійкості лежить принцип активного реагування на зміни внутрішніх і зовнішніх факторів.

Стійкість середовища розглядається в контексті її стабільності, детермінованій дії факторів, що визначають базові характеристики її стану. Зовнішня по відношенню до підприємства стійкість визначається, перш за все, стабільністю економічного середовища (прямого і непрямого впливу), в межах якого здійснюється діяльність підприємства: вона досягається відповідними механізмами управління ринковою економікою в масштабах економічної системи в цілому.

Стійкість підприємства може розглядатися як компенсаційний механізм, що дозволяє йому адаптуватися до дестабілізуючого впливу як внутрішнього, так і зовнішнього середовища в процесі досягнення своєї мети. Стійкість підприємства, на нашу думку, необхідно розглядати в двох аспектах – як внутрішню та зовнішню. При цьому, ризики на мега-, макро-, мезо- та мікрорівні, так само як і стійкість, впливають на один і той же процес – досягнення мети, але діють в протилежних напрямках: чим вища стійкість підприємства, тим менше ризик можливого відхилення від очікуваного результату і навпаки.

Стійкість підприємства припускає такий рух грошових, матеріальних і інформаційних потоків, який забезпечує стабільне положення підприємства в умовах нестабільності зовнішнього середовища. Для кількісної оцінки нестійкості значення параметрів підприємства може бути використана статистична оцінка, що характеризує ступінь мінливості кінцевого результату.

О.Г. Осауленко пропонує вживати окремо категорії “сталість” та “стійкість” – “сталість стосується соціально-економічної системи в цілому, а стійкість – окремих її компонентів: економічного, соціального, екологічного, природного середовища” [15, с. 9]. Одночасно автор включає в поняття сталого розвитку (стосовно соціально-економічних систем) “зрівноважені (збалансовані) зміни її параметрів відповідно до визначеної мети, які виключали б можливість виникнення незрівноважених процесів в окремих її компонентах і системі в цілому” [15, с. 9].

За твердженням деяких авторів термін “стійкий” тотожний поняттю “сталий” і мається на увазі “такий, що довго зберігає і виявляє свої властивості, не піддається руйнуванню; для якого характерні стабільність, постійність...” [16, с. 286]. Термін “розвиток” тлумачиться як “процес, внаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого” [16, с. 287]. Отже, стійкий розвиток – це постійний, стабільний процес, за яким відбувається перехід від нижчого якісного стану об’єкта до вищого. Логічним є застосування терміна “розвиток”, а не “зростання” пояснюється тим, що існує “межа зростання” та немає меж для “розвитку”. Адже під зростанням розуміють кількісне збільшення об’єкта чи показника, що, безумовно має свої межі, а розвиток охоплює ще й інші складові – якість процесу чи об’єкту, його рейтинг тощо, тобто те, що не має певної межі. На наш погляд, ці визначення категорії “розвиток” є цілком

правильними, але їх можна доповнити визначенням Л.Г. Мельник, який підкреслює, що розвиток – це не оборотна, спрямована закономірна зміна системи на основі реалізації внутрішніх, властивих їй механізмів само-реалізації [17, с. 19]. Отже, під стійкістю розвитку розуміють не сталу величину, а процес, який є безмежним.

Погодимось також з думкою В.Г. Герасимчука, який підкреслює, що підприємство функціонує, змінюється, вдосконалюється і розвивається одночасно [18, с. 19]. Функціонування передбачає здійснення дій, рішень у досягненні визначеної цілі. Вдосконалення передбачає досягнення дещо кращого, позитивного, більш прогресивного стану фінансових, інженерних, кадрових та інших характеристик підприємства порівняно з попереднім чи порівнюваним станом. А розвиток організації (підприємства) передбачає зміни, функціонування та вдосконалення керованої та керуючої систем, тобто виробництва і управління як єдиного цілого.

Серед науковців набуває все більшої популярності точка зору, в межах якої глобальною стратегічною метою підприємства є його збереження та стійке функціонування. Слід згодитися з доказами Б. Колласа [19, с. 28] та І.А. Ігнат'євої [20, с. 59] щодо привабливості такої мети, яка: не має обмежень у часі; передбачає рентабельну роботу підприємства, але не вимагає максимізації прибутку; передбачає розвиток підприємства, оскільки з однієї із системних закономірностей випливає те, що в нестабільному середовищі система може вижити, тільки розвиваючись.

Розглянемо поточний рівень ризику як показник, що відображає силу впливу внутрішніх і зовнішніх факторів і силу протидії йому з боку суб'єкта управління. Тоді рівень ризик – це точка, що показує на певній оцінній шкалі стан внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, скореговану на силу управлінського впливу, тобто, будь-які зміни відображаються у рівні ризику. Якщо рівень ризику знаходиться в допустимих для підприємства межах, значить стан підприємства задовольняє умову стійкості. Друга умова визначається тим, що механізм ризику, залишаючись у заданих йому межах, постійно розвивається, що не може не вплинути аналогічно на стан діяльності підприємства. З вище розглянутого випливає, що чіткість функціонування механізму ризику визначає стійкість розвитку підприємства. Тобто підкреслюється стратегічна мета управління ризиком – збереження стійкого розвитку підприємства.

Необхідно відзначити ще один зв'язок ризику і стійкості. Відомо, що стійкість обумовлена дією двох полярних тенденцій, одна з яких пов'язана з відтворенням і збереженням “старих” системних якостей (системоутворюючих, або іншими словами “негативних”), тоді як друга, навпаки, забезпечує “позитивну” можливість адаптації системи до “нових” умов, змін зовнішнього середовища. Підприємство з високим рівнем ризику (таке, що проводить активну інноваційну, інвестиційну політику) забезпечує високу “позитивну” стійкість. Підприємство з низьким рівнем ризику (яке додержується так званої “консервативної” інноваційної і інвестиційної політики) забезпечує високу “негативну” стійкість.

Отже, діагностика ризику діяльності економічного суб'єкту (в т.ч. підприємства) повинна враховувати обидві цілі системи управління ризиком, а саме стійкість розвитку і обмеженість впливу. Це дає змогу виділити три напрями діагностики ризику, реалізація яких на різних рівнях дослідження наведена на рис. 1.

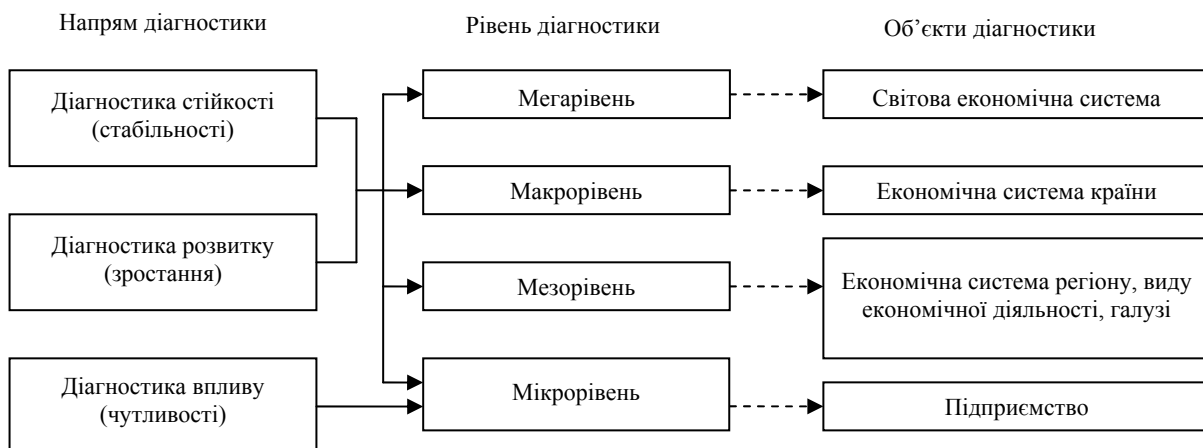


Рис. 1. Реалізація напрямів діагностики ризику на різних рівнях

Виходячи із рівня управління (в т.ч. діагностики) і поклавши за основу дослідження стан функціонування підприємства, можна виділити відповідно внутрішню (мікро-) та зовнішню (мега-, макро- та мезо-) стійкість. Внутрішня стійкість – це такий загальний стан функціонування підприємства як системи при якому забезпечується стабільно високий результат діяльності. В основі його досягнення лежить принцип активного реагування на зміну внутрішніх і зовнішніх факторів ризику. Зовнішня стійкість (відповідно на мега-, макро- та мезорівнях) обумовлена стабільністю економічного середовища (окремих його елементів як складових надсистеми світової економіки), у рамках якої здійснюється діяльність підприємства. Вона досягається відповідною системою управління економікою в масштабах галузі, регіону, країни та світової економічної системи в цілому.

В економічній літературі розрізняють також “успадковану” стійкість [21, с. 12], яку визначає наявність певного запасу міцності, що захищає підприємство від несприятливих дестабілізуючих виробничих умов та несподіваних змін зовнішніх чинників (наприклад, товарна марка, корпоративна репутація тощо).

Оцінка ризику на мега- та макрорівнях зазвичай проводиться за допомогою якісних або комбінованих методів з широким застосуванням експертного оцінювання. Передові фірми різних країн на основі широкого використання кількісних показників розвитку країни і експертних оцінок розробили власні, достатньо надійні, методики оцінювання мега- і макроризиків. Серед найбільш відомих можна вказати такі: методика німецької страхової компанії “Гермес”, схема факторів ризику Швейцарської банківської корпорації, індекс “BERI”, методика журналу “Euromoney”, рейтинг конкурентноздатності Швейцарського міжнародного інституту розвитку менеджменту, методики Control Risks Group (CGS), Institutional Investor (II) Bank of American World Information Services, Nation Westminster Bank, рейтингова методика Standard & Poor’s Rating Group (S&P) та ін.). Більшість з них оцінюють мега- та макроризики, аналізуючи такі їх складові: політичний, економічний та фінансовий ризик, а потім ранжують країни за загальною оцінкою цього ризику.

Більшість отриманих звітів публікуються з визначеною періодичністю, інформація розміщується на сайтах в Інтернеті або оформляються у збірники (наприклад, “Умови для інвестування, продажу ліцензій і торгівлі в зарубіжних країнах” фірми “Business International”, “Міжнародний довідник по ризику країни” фірми “International report” та ін.). Мега- та макроризики безпосередньо не пов’язані з діяльністю підприємства чи його партнерів, вони зумовлені функціонуванням підприємства як системи згідно з правилами і законодавчими нормами ведення бізнесу у країні, де підприємство розміщується або здійснює зовнішньоекономічні операції (країни підприємств-партнерів, транзитні країни). Підприємство не в змозі уникнути цих ризиків (хоча б ризиків власної країни), тому потрібно постійно відслідковувати зміни у мега- та макросередовищі політичних, економічних, демографічних та інших факторів. При пошуку закордонних партнерів, укладанні зовнішньоекономічних контрактів менеджер обов’язково повинен зважати на рівень ризиків, приймаючи рішення про співпрацю, умови постачання (цінова надбавка за ризик, транспортні витрати, страхування, передплата тощо). Детально з підходами щодо діагностики мезо- і мікроризиків, які безпосередньо впливають на діяльність підприємства, генеруються ним і повинні постійно регулюватись системою управління на підприємстві можна ознайомитись [22].

Отже, в основу процесу діагностики ризику діяльності підприємства як економічної системи (на мезо- та мікрорівнях) пропонується покласти статистичний метод оцінки з відповідними модифікаціями в межах оцінювання стану підприємства щодо стійкого розвитку та допустимості впливу (чутливості до змін) з подальшою спрямованістю на розробку заходів покращення (відновлення) стану функціонування підприємства у нестабільному ринковому середовищі.

Література

1. Буянов А. П. Рискология (управление рисками) : учеб. пособие / А. П. Буянов, К. А. Кирсанов, Л. М. Михайлов. – М. : Экзамен, 2003. – 384 с.
2. Івченко І. Ю. Економічні ризики : навч. посібник / І. Ю. Івченко. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 304 с.
3. Машина Н. І. Економічний ризик і методи його вимірювання : навч. посібник / Н. І. Машина. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 188 с.
4. Станиславчик Е. Н. Риск-менеджмент на предприятии. Теория и практика / Е. Н. Станиславчик. – М. : Осъ-89, 2002. – 80 с.
5. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: теорія та практика : навч. посібник / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : ІВЦ “В-во “Політехніка”, 2004. – 200 с.
6. Тэпман Л. Н. Риски в экономике : учеб. пособие / Л. Н. Тэпман / под ред. В. А. Швандара. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 380 с.
7. Клименко С. М. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків : навч. посібник / С. М. Клименко, О. С. Дуброва. – К. : КНЕУ, 2005. – 252 с.
8. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов. – М. : Экономика, 1997. – 288 с.
9. Егорова Е. Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе / Е. Е. Егорова // Управление риском. – 2002. – № 2. – С. 9–12.
10. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособие / В. М. Гранатуров. – М. : Издательство Дело и Сервис, 2002. – 160 с.
11. Смирнова Е. Производственный риск: сущность и управление / Е. Смирнова // Управление риском. – 2002. – № 2. – С. 20–23.
12. Ляпунов А. М. Общая задача об устойчивости движения / А. М. Ляпунов – М. ; Л. : Госиздат техн.-теорет. л-ры, 1950. – 471 с.
13. Дорогунцов С. Сталість розвитку еколого-економічного потенціалу України та її регіонів / С. Дорогунцов, А. Федоришева // Економіка України. – 1996. – № 7. – С. 4–17.
14. Данилишин Б. М. Эколого-экономические проблемы обеспечения устойчивого развития производительных сил Украины / Б. М. Данилишин. – К. : СОПС НАН Украины, 1996. – 257 с.

15. Осауленко О. Г. Сталий соціально-економічний розвиток. Моделювання та управління : монографія / О. Г. Осауленко. – К., 2000. – 176 с.
16. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті : навч. посібник / за ред. Ф. Ф. Бутинця, М. М. Шигун. – Житомир : ЖДГУ, 2004. – 352 с.
17. Мельник Л. Г. Фундаментальні основи розвитку / Л. Г. Мельник. – Суми, 2003. – 283 с.
18. Герасимчук В. Г. Розвиток підприємства: діагностика, стратегія, ефективність / В. Г. Герасимчук. – К. : Вища школа, 1995. – 120 с.
19. Коллас Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы / Б. Коллас ; пер. с фр. Я. В. Соколова. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
20. Ігнат'єва А. І. Стратегічний менеджмент. Теорія, методологія, практика : монографія / А. І. Ігнат'єва. – К. : Знання України, 2005. – 250 с.
21. Швиданенко Г. О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства : монографія / Г. О. Швиданенко, О. І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2002 – 192 с.
22. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства : монографія / В. В. Лук'янова. – Хмельницький : ПП Ковальський В.В., 2007. – 312 с.

References

1. Buyanov A P. Ryskolohyya (upravlenye ryskamy) : ucheb. posobyе / A. P. Buyanov, K. A. Kursanov, L. M. Mykhaylov. – M. : Yzdatel'stvo Ekzamen, 2003. – 384 s.
2. Ivchenko I. Yu. Ekonomichni ryzky : navch. posobyе / I. Yu. Ivchenko. – K. : Tsentr navchal'no literatury, 2004. – 304 s.
3. Mashyna N. I. Ekonomichnyy ryzky i metody yoho vymiryuvannya: navchal'nyy posibnyk / N. I. Mashyna. – K. : Tsentr navchal'noyi literatury, 2003. – 188 s.
4. Stanyslavchuk E. N. Rysk-menedzhment na predpryyatyy. Teoryya y praktyka / E. N. Stanyslavchuk. – M. : Os'-89, 2002. – 80 s.
5. Starostina A. O. Ryzky-menedzhment: teoriya ta praktyka : navch. posibnyk / A. O. Starostina, V. A. Kravchenko. – K. : IVTs "V-vo "Politekhnika", 2004. – 200 s.
6. Тэрман L. N. Rysky v ekonomyye : ucheb. posobyе dlya vuzov / L. N. Тэрман / pod red. V. A. Shvandar. – M. : YuNYTY-DANA, 2002. – 380 s.
7. Klymenko S. M. Obgruntuvannya hospodars'kykh rishen' ta otsinka ryzkyv : navch. posibnyk / S. M. Klymenko, O. S. Dubrova. – K. : KNEU, 2005. – 252 s.
8. Kleyner H. B. Predpryyatye v nestabil'noy ekonomicheskoy srede: rysky, stratehyy, bezopasnost' / H. B. Kleyner, V. L. Tambovtsev, R. M. Kachalov. – M : Ekonomika, 1997. – 288 s.
9. Ehorova E. E. Eshche raz o sushchnosti ryska y systemnom podkhode / E. E. Ehorova // Upravlenye ryskom. – 2002. – # 2. – S. 9–12.
10. Hranaturov V. M. Ekonomicheskyy rysk: sushchnost', metody yzmereniya, puty snyzheniya : uchebnoe posobyе / V. M. Hranaturov. – M. : Yzdatel'stvo Delo y Servys, 2002. – 160 s.
11. Smyrnova E. Proyzvodstvennyy rysk: sushchnost' y upravlenye / E. Smyrnova // Upravlenye ryskom. – 2002. – # 2. – S. 20–23.
12. Lyapunov A. M. Obshchaya zadacha ob ustoychivosti dvyzheniya / A. M. Lyapunov – M. ; L. : Hozydat tekhniko-teoreticheskoy lit., 1950. – 471 s.
13. Dorohuntsov S. Stalist' rozvytku ekoloho–ekonomichnoho potentsialu Ukrayiny ta yiyi rehioniv / S. Dorohuntsov, A. Fedoryshcheva // Ekonomika Ukrayiny. – 1996. – # 7. – S. 4–17.
14. Danylyshyn B. M. Ekoloho-ekonomicheskyye problemy obespecheniya ustoychivoho razvytya proyzvoditel'nykh syl Ukrayny / B. M. Danylyshyn. – K. : SOPS NAN Ukrayny, 1996. – 257 s.
15. Osaulenko O. H. Stalyy sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok: Modelyuvannya ta upravlinnya : monohrafiya / O. H. Osaulenko. – K., 2000. – 176 s.
16. Modeli i metody pryunyattya rishen' v analizi ta audyti : navch. pos. / za red. F. F. Butyntsya, M. M. Shyhun. – Zhytomyr : ZhDHU, 2004. – 352 s.
17. Mel'nyk L. H. Fundamental'ni osnovy rozvytku / L. H. Mel'nyk – Sumy : Universytet-ska knyha, 2003 – 283 s.
18. Herasymchuk V. H. Rozvytok pidpryyemstva: diahnostryka, stratehiya, efektyvnist' / V. H. Herasymchuk. – K. : Vyshcha shkola, 1995. – 120 s.
19. Kollas B. Upravlenye fynansovoy deyatel'nost'yu predpryyatyya. Problemy, kontseptsyy y metody / B. Kolas ; per. s fr. Ya. V. Sokolova. – M. : Fynansy, YuNYTY, 1997. – 576 s.
20. Ihnat'yeva A. I. Stratehichnyy menedzhment. Teoriya, metodolohiya, praktyka : monohrafiya / A. I. Ihnat'yeva. – K. : Znannya Ukrayiny, 2005. – 250 s.
21. Shvydanenko H. O. Suchasna tekhnolohiya diahnostryky finansovo–ekonomichnoyi diyal'nosti pidpryyemstva: monohrafiya / H. O. Shvydanenko, O. I. Oleksyuk. – K. : KNEU, 2002. – 192 s.
22. Luk'yanova V. V. Diahnostryka ryzkyu diyal'nosti pidpryyemstva : monohrafiya / V. V. Luk'yanova. – Khmel'nyts'kyy : PP Koval's'kyy V.V., 2007. – 312 s.

Надіслана/Written: 20.05.2014 р.
 Надійшла/Received: 24.05.2014 р.
 Рецензент: д.е.н., проф. О. О. Орлов